

WŁADYSŁAW ADAMSKI

CZYNNIKI AKTYWNOŚCI SPOŁECZNEJ INSTRUKTORÓW ZHP

Przedstawione opracowanie wspiera się na częściowych wynikach ankiety pocztowej, przeprowadzonej latem 1968 r. w Ośrodku Badań ZHP na zbiorowości 1595 instruktorów ZHP. Próba badawcza obejmuje prawie 40% ogółu instruktorów z 29 powiatów dobranych losowo według rozwoju społeczno-gospodarczego. Wybrane powiaty odpowiadają warunkom reprezentatywności — zapożyczono tę próbę z badań międzynarodowych nad władzą lokalną przeprowadzonych w Instytucie Filozofii i Socjologii PAN pod kierunkiem prof. dra J. J. Wiatra.

Koncepcja badań nad aktywnością instruktorów uwzględnia zarówno jej uwarunkowania obiektywne (poziom cywilizacyjny rozwoju powiatu, wiek, wykształcenie, zawód itp.), jak też subiektywne (cechy kulturowe i osobowościowe). Wyniki ankiety traktowane są jako narzędzie kontroli czynników aktywności, uzyskanych z materiału pamiętnikarskiego zgromadzonego w publicznym konkursie pt. „Instruktorzy ZHP o sobie i swojej pracy”. Organizatorami konkursu były: Ośrodek Badań ZHP, Komitet Badań nad Kulturą Współczesną PAN oraz redakcja tygodników: „Polityka”, „Głos Nauczycielski” i „Drużyna”.

Podstawą artykułu jest jeden rozdział przygotowywanej dla PWN pracy pt. *Determinanty aktywności społecznej. Porównawcze studium socjologiczne zbiorowości instruktorów ZHP*. Książka ta zawierać będzie m. in. rozważania teoretyczne na temat uwarunkowań aktywności społecznej w Polsce, część metodologiczną, poświęconą przydatności tworzywa pamiętnikarskiego do analiz socjologicznych, oraz pełne opracowanie czynników aktywności instruktorów ZHP, wspierające się na materiałach pamiętnikarskich i ankietowych oraz danych statystyki powszechnej.

*

Czym odznacza się aktywność społeczna instruktorów harcerskich, jakie są jej ogólne i specyficzne determinanty? Mimo wspólnoty norm organizacyjnych, ideologii i tradycji harcerstwa, a także tak jednolitego przedmiotu aktywności, jakim są dzieci i młodzież szkolna — badani

instruktorzy, ze względu na postawy wobec istotnych dla ZHP problemów, dalecy są od uniformizmu. Odmienność reakcji uczniów i nauczycieli w pierwszym rzędzie, a w znacznej mierze również i reprezentantów „innych zawodów”, narzuca przypuszczenie, że właśnie podział badanej zbiorowości ze względu na pozycję w pozaorganizationalnej strukturze społecznej, przyczynić się może do wyróżnienia wewnątrz pozornie jednolitej całości odrębnych grup, działających społecznie wskutek równie odrębnych, właściwych sobie uwarunkowań.

Podstawę podziału badanej zbiorowości w oparciu na kryterium pozycji społeczno-zawodowej stanowią specyficzne dla każdej grupy preferencje wobec wartości kulturowych ZHP, czynników satysfakcji wynoszonej z uprawianej aktywności, a także wyznaczniki sytuacji osobistej i społecznej instruktora.

I. UCZNIOWIE I NAUCZYCIELE JAKO NOSICIELE ODRĘBNYCH UKŁADÓW KULTUROWYCH CZYNNIKÓW AKTYWNOŚCI INSTRUKTORSKIEJ

Kategorie społeczne uczniów i nauczycieli, rozpatrywane w skali dobrowolności i bezinteresowności uczestnictwa w aktywności instruktorskiej, prezentują sobą dwie odrębne, niemal przeciwstawne tendencje. Pierwsi są rzecznikami aktywności w wysokim stopniu samorzutnej i bezinteresownej, drudzy — bardziej przymuszonej i opłacanej. Statystycznym wyrazem owych przeciwstawnych tendencji są różnoimienne współczynniki korelacji dla obydwu kategorii społecznych: dla uczniów ujemne — —.30 w skali dobrowolności uczestnictwa, i —.30 w skali bezinteresowności uczestnictwa; dla nauczycieli dodatnie — odpowiednio + .48 i .38. Co się kryje za tak dosadnie rozbieżnymi orientacjami uczniów i nauczycieli?

Wśród dziewięciu par dających się wyróżnić współczynników korelacji (por. tab. 1), stanowiących o kulturowych uwarunkowaniach aktywności instruktorskiej uczniów i nauczycieli, w każdej parze mamy do czynienia z przeciwstawnością kierunków zależności. Wartości dodatniej związku korelacyjnego dla uczniów towarzyszy odpowiednia wartość ujemna dla nauczycieli, i odwrotnie. Upraszczając nieco, powiedziec więc można: to, co dla uczniów stanowi wartość pozytywną i decyduje o ich przywiązaniu do organizacji, to dla nauczycieli jest raczej wartością niepożądaną. Rozpatrzmy, jak przejawia się ta prawidłowość w konkretnych zależnościach.

Symptomy uwewnętrznienia norm i wartości kultury organizacyjnej, wyrażające się dodatnim znakiem zależności statystycznej, stanowią niezawodne narzędzie identyfikacji uczniowskiej kategorii instruktorów. Oprócz raczej lekkiej tendencji do wprowadzenia zakazu palenia tytoniu, wyróżniają uczniów z masy statystycznej instruktorów: pozytywne preferencje wobec akcji centralnych w programach działalności harcerstwa,

Tabela 1

Współzależność pozycji społeczno-zawodowej oraz czynników kulturowych aktywności uczniów i nauczycieli*

Czynniki aktywności	Współczynniki korelacji	
	uczniowie	nauczyciele
Preferencje wobec palenia tytoniu przez instruktorów	.066	— 086
Preferencje wobec programowych możliwości rozwoju zainteresowań wychowanków	— .093	— 084
Preferencje wobec wychowania ideowo-moralnego w ZHP	— .095	080
Preferencje wobec akcji centralnych w ZHP	.151	— .122
Postrzeganie wpływu ZHP na cechy charakteru instruktora	.078	— .089
Postrzeganie wpływu ZHP na wyrobienie zaradności życiowej instruktora	.109	— .102
Postrzeganie wpływu ZHP na umiejętności przywódcze instruktora	.108	— .141
Wrażliwość na uznanie wobec aktywności instruktorskiej ze strony kolegów z miejsca pracy (nauki)	— .046	.104
Wrażliwość na uznanie wobec aktywności instruktora ze strony wychowanków	— .188	.143

* Korelacja istotna statystycznie na poziomie .08.

postrzeganie wpływu ZHP zarówno na ukształtowanie się cech charakteru, wyrobienie zaradności życiowej instruktora, jak też jego umiejętności przywódcze. Z każdym z wymienionych czynników kulturowych aktywności nauczyciele wchodzi w istotny, ale negatywny związek korelacyjny, co można interpretować np. tak: nauczyciele niezbyt sobie cenią udział w centralnie programowanych akcjach harcerskich, nie dostrzegają też wpływu ZHP na ukształtowanie własnej osobowości; wymienione czynniki kulturowe nie wchodzi więc raczej do dominującego nauczycielskiego zestawu motywacji aktywności instruktorskiej.

Jak wynika z danych tab. 2, największym wzięciem u badanych instruktorów cieszy się tematyka wychowania patriotycznego rozumianego

Preferencje uczestników ankiety wobec treści programowych ZHP

Treści programowe ZHP	Ogółem wypowiedzi	W tym odsetek preferencji			
		negatywnych i raczej negatywnych	nieokreślonych	raczej pozytywnych	zdecydowanie pozytywnych
Rozwój zainteresowań wychowanków	1531	7,8	15,3	42,9	34,0
Wychowanie patriotyczne	1549	2,2	4,0	28,1	65,7
Samodzielność w pracy instruktorskiej	1528	7,1	15,9	35,9	41,1
Kultywowanie tradycji harcerskich	1528	1,9	5,1	28,3	64,7
Wychowanie ideowo-moralne	1514	6,3	15,1	37,4	41,2
Akcje centralne w działalności ZHP	1542	5,8	5,1	26,5	62,6

szeroko, m. in. jako dążenie do tego, aby wychowankowie jak najlepiej poznali swój kraj rodzinny i jego historię. Jeśli zważyć, iż w treści akcji centralnych organizowanych w okresie ostatnich kilku lat kryją się z reguły takie przedsięwzięcia, jak powszechna mobilizacja młodzieży do opieki nad miejscami uświęconymi bohaterstwem i męczeństwem narodowym, a w dążeniach do kultywowania tradycji ZHP zawiera się nie tylko sentyment do wypracowanej w przeszłości symboliki organizacyjnej, ale także poczucie dumy z postawy młodzieży w harcerskich mundurkach w najtrudniejszych okresach najnowszej historii — to wysoka gotowość do realizacji tych treści programowych jest w znacznej mierze konkretyzacją wysoce patriotycznych preferencji społecznej kadry instruktorskiej.

Pozostałe trzy wątki programowe aktywności harcerskiej, a więc: wychowanie ideowo-moralne, warunki do samodzielności instruktora, a zwłaszcza dążenie do rozwoju zainteresowań wychowanków — znajdują wśród ogółu badanych znacznie mniej zwolenników. Mimo to, one właśnie, z uwagi na właściwość różnicującą preferencje uczniów i nauczycieli, przedstawiają większą wartość z punktu widzenia identyfikacji czynników aktywności dla poszczególnych kategorii społeczno-zawodowych instruktorów.

O przewadze nauczycieli nad uczniami pod względem chęci wyrażenia gotowości do realizacji tych treści programowych ZHP, które sprzyjają rozwojowi zainteresowań dzieci i młodzieży, świadczy nie tylko znacznie wyższy odsetek nauczycieli deklarujących zdecydowanie pozytywny stosunek do podejmowania tej problematyki w swej aktywności instruktorskiej, lecz także znacznie wyższy udział uczniów w rubryce odpowiedzi, wyrażających brak w tej sprawie wyrobionego zdania. Uczniowie i na-

uczyciele różnią się w znacznym stopniu także ze względu na gotowość do podejmowania w pracy instruktorskiej treści programowych z zakresu wychowania ideowo-moralnego. Problematyka ta jest bliższa nauczycielom zarówno wówczas, gdy wziąć pod uwagę zdecydowanie pozytywne odpowiedzi, jak też negatywne i raczej negatywne oraz nieokreślone, informujące o tym, że indagowany nie ma w tej kwestii wyrobionego zdania. Gotowość instruktorów do udziału w akcjach centralnych ZHP, zawierających zazwyczaj rozbudowane składniki gry i zabawy, różnicuje badaną zbiorowość najwyraźniej ze wszystkich elementów programu harcerskiego. Zdecydowanie pozytywny stosunek do tej postaci aktywności wyraża ponad 3/4 ogółu instruktorów-uczniów, a tylko 58,5% nauczycieli. Ci ostatni górują natomiast nad uczniami, jeśli wziąć pod uwagę odsetek niechętnych wobec związanych z „akcjami” możliwości uczestniczenia w harcerskich grach i zabawach.

Odrębność uczniowskiej kategorii instruktorów ujawnia się bardzo wyraźnie przy porównaniu wpływu, jaki wywarła na badanych przynależność do harcerstwa. Różnice w tym zakresie pomiędzy uczniami a nauczycielami ujawniają wyniki odpowiedzi na pytanie ankiety, którego intencją było ustalenie, czy przynależność do harcerstwa i praca instruktorska wywarły pod jakimś względem, trwały wpływ na to, kim jest instruktor, jaki jest jego charakter i sposób życia. W kategorii uczniów ponad połowa osób dostrzega wpływ wychowawczy przynależności do ZHP na własną osobowość, to samo stwierdza tylko czwarta część nauczycieli. Podobnie układają się proporcje wśród tych, którzy bądź nie mieli zdania w tej sprawie, bądź też zdecydowanie nie dostrzegają żadnego wpływu ZHP. Zależności te nie mogą jednak prowadzić do wniosku o większej czy mniejszej podatności którejkolwiek kategorii społeczno-zawodowej na wpływy organizacji. Źródła stwierdzanego różnicowania wypływają bowiem, jak można przypuszczać, głównie z nieporównywalności uczniów i nauczycieli pod względem wieku, od jakiego datuje się ich przynależność do organizacji oraz stopnia dobrowolności uczestnictwa w aktywności instruktorskiej.

Istotnym czynnikiem różniącym uczniów i nauczycieli jest wpływ przynależności organizacyjnej do ZHP na ukształtowanie umiejętności przywódczych oraz cech charakteru instruktora. Zdecydowana przewaga, jaka pod tym względem przypada uczniom w porównaniu do nauczycieli, znajduje wyjaśnienie chyba przede wszystkim w tym, że nauczyciele, w znacznej części stanowią zbiorowość instruktorską, której nie dane było zetknąć się z harcerstwem w dzieciństwie, a więc w okresie kształtowania się trwałych cech osobowości.

Wyniki zawarte w tabeli 3 przedstawiają hierarchię ważności, jaką przypisują badani poszczególnym środowiskom prestiżodawczym. Zdecydowane pierwszeństwo przypada wychowankom, znacznie dalej znajdują się władze ZHP i szkolne; kolejność następnych czynników aktywności

Tabela 3

Preferencje badanych wobec czynników prestiżu w aktywności instruktorskiej

Środowisko prestiżodawcze	Ogółem odpowiedzi	W tym odsetek preferencji			
		zdecydowanie negatywnych i raczej negatywnych	nieokreślonych	raczej pozytywnych	zdecydowanie pozytywnych
Wychowankowie	1543	2,9	5,7	18,0	73,4
Władze ZHP	1517	4,5	8,5	38,5	47,5
Władze terenowe	1497	12,3	21,6	33,1	33,0
Szkoła	1491	5,8	7,6	39,6	47,0
Rodzice	1503	7,0	13,5	41,2	38,3
Koledzy z pracy	1504	20,5	14,6	44,4	20,5

to: rodzice wychowanków instruktora, władze państwowe i społeczne i koledzy z miejsca pracy (szkoły).

Szczegółowa analiza preferencji wobec kulturowych czynników aktywności potwierdza wyrażoną na początku ogólną prawidłowość dotyczącą w wysokim stopniu różnicującego wpływu pozycji społeczno-zawodowej. Instruktorzy-uczniowie, przejawiający tendencje do uczestnictwa w aktywności harcerskiej na zasadach dobrowolności i bezinteresowności, znajdują równocześnie w ZHP wysoce cenione możliwości doskonalenia własnego charakteru, jak też wartości zabawowo-rekreacyjne. Nauczyciele natomiast, ulegając silniej przymusowi uczestnictwa i bardziej bliscy aktywności opłacanej niż skrajnie bezinteresownej, manifestują większe przywiązanie do ZHP, jako źródła satysfakcji prestiżowych oraz możliwości, jakie stwarza ono w dziedzinie twórczego oddziaływania pedagogicznego na dzieci i młodzież w harcerskich mundurkach.

Konsekwencją naszkicowanych wyżej odrębności kulturowych, czynników aktywności instruktorskiej uczniów i nauczycieli jest niewątpliwie także miejsce, jakie zajmuje każda z omawianych kategorii instruktorów w strukturze organizacyjnej ZHP, jak też w innych organizacjach młodzieżowych. Tak więc nauczyciele, wyróżniający się wśród ogółu badanych wyższym od średniego stażem instruktorskim, pełnią w większości obowiązki drużynowych, przy czym obiektem ich wychowawczego oddziaływania w ZHP jest przeważnie najmłodsza i młodsza generacja harcerzy; poza ZHP nauczyciele w wysokim odsetku uczestniczą w działalności partyjnej (PZPR i ZSL) oraz w Związku Młodzieży Socjalistycznej. Uczniowie nie wykazują wyraźnej specjalizacji, jeśli chodzi o rodzaj pełnionych w organizacji funkcji, wyrażają natomiast zdecydowaną tendencję do kierowania starszą wiekiem generacją harcerzy. Nie wchodząc w szczególności, można stwierdzić ogólnie, że odrębność obydwu rozpatrywanych

Tabela 4

Współzależności pozycji społeczno-zawodowej uczniów i nauczycieli oraz wyznaczników ich usytuowania organizacyjnego w ZHP, ZMS, i ZMW

Wyznaczniki usytuowania organizacyjnego	Współczynniki korelacji dwóch cech	
	uczniowie	nauczyciele
Staż aktywności instruktorskiej	.256	.094
Pełnienie funkcji drużynowego	.052*	.168
Praca z dziećmi: w młodszym (1) średnim (2) i starszym wieku (3 pkt)	-.179	-.241
Przynależność instruktora do ZMS	-.120	.189
Przynależność instruktora do ZMW	.428	-.465

* Wartość współczynnika korelacji poniżej poziomu statycznej istotności.

kategorię instruktorów ujawnia się nie tylko w układzie kulturowych czynników ich aktywności społecznej, lecz także w ich usytuowaniu wewnątrz organizacji i poza nią.

II. BIOGRAFICZNO-ŚRODOWISKOWE UWARUNKOWANIA ODREBNOŚCI KULTUROWYCH CZYNNIKÓW AKTYWNOŚCI INSTRUKTORÓW-UCZNIÓW I NAUCZYCIELI

Przedstawione w pierwszej części artykułu zróżnicowanie uczniowskiej i nauczycielskiej kategorii społeczno-zawodowej, dokonane w oparciu na preferencjach wobec kulturowo-organizacyjnych czynników aktywności instruktorskiej, upoważnia do spostrzeżenia, że uczniowie i nauczyciele mogą być rozpatrywani jako nosiciele dwóch biegunowo odrębnych typów aktywności instruktorskiej. Środowisko aktywności społecznej instruktora i środowisko, w jakim on sam się wychował, to decydujące, jak wskazuje tabela 5, czynniki odrębności kulturowych uczniów i nauczycieli. Z jednej strony występuje więc miasto, jako miejsce pracy społecznej i w znacznym stopniu także środowisko, w którym instruktor-uczeń spędzał dzieciństwo, z drugiej zaś — wieś, jako dominujący teren działalności harcerskiej, a zarazem miejsce, w którym wychowywał się instruktor-nauczyciel. Na te podstawowe determinanty środowiskowe nakłada się i pogłębia je w sposób oczywisty różnica wieku obydwu kategorii instruktorów.

Zasada przeciwstawności sytuacji obiektywnej uczniów i nauczycieli

Tabela 5

Współzależność pozycji społeczno-zawodowej uczniów i nauczycieli oraz wyznaczników ich biografii i usytuowania środowiskowego

Wyznaczniki usytuowania	Współczynnik korelacji dwóch cech*	
	uczniowie	nauczyciele
Środowisko aktywności społecznej instruktora w gradacji: wieś (1) — duże miasto (3 pkt)	.430	— .588
Środowisko wychowawcze instruktora w gradacji: wieś (1) — duże miasto (3 pkt)	.157	— .320
Rodzice instruktora należeli do ZHP	.202	— .237
Rodzice instruktora byli lub są działaczami organizacji społeczno-politycznych	.134	— .127
Ojciec instruktora: robotnik	.076	— .112
Ojciec: rolnik	— .228	.332
Ojciec: urzędnik	.068	— .096
Ojciec: nauczyciel i pokrewny	.083	— .094
Ojciec: wykonawca innego zawodu	.103	— .158
Instruktor — mężczyzną	.068	— .219
Liczebność rodziny instruktora	.212	— .220
Liczba osób w rodzinie instruktora pracujących zarobkowo	— .081	.056

* Korelacja istotna statystycznie na poziomie .08.

znajduje potwierdzenie także w pozostałych wyznacznikach biograficzno-środowiskowych. I tak: jeśli instruktorzy-uczniowie wywodzą się głównie z rodzin nierolniczych, to ojcami przeważającej części instruktorów-nauczycieli byli właśnie rolnicy; jeśli instruktorzy z kategorii nauczycielskiej są przeważnie kobietami, to wśród kategorii uczniowskiej instruktorów więcej jest mężczyzn; jeśli uczniowie żyją raczej w większych liczebnie rodzinach, to nauczyciele w znacznie mniejszych od średniej dla całej badanej zbiorowości; jeśli wreszcie w rodzinach z kategorii instruktorów-uczniów pracuje zarobkowo relatywnie mniej osób niż średnio w całej zbiorowości, to nauczyciele wyrażają lekką skłonność w przeciwnym kierunku.

Tak zasadnicza odmienność sytuacji osobistej i rodzinnej, w tym zwłaszcza skala wieku i obowiązków wobec innych członków rodziny, usprawiedliwia w znacznym stopniu daleko idące różnicowanie stosunku uczniów i nauczycieli do harcerstwa w ogóle, a zwłaszcza do aktywności instruktorskiej. Pozostający wciąż w okresie dojrzewania, jeśli już nie biologicznego, to na pewno emocjonalnego i intelektualnego, uczniowie znajdują w tej harcerskiej aktywności tak im potrzebne pole nie tylko rozrywki i zabawy, w koleżeńskim gronie, lecz także sprawdzenia własnej wartości, pracy nad własnym charakterem, a także okazję do przewo-

denia innym. Wchodzący dopiero w samodzielne życie, bądź już w nim zakotwiczeni instruktorzy-nauczyciele mają już za sobą ten okres rozwoju swej osobowości, który przypada na instruktorskie lata uczniów. Ich potrzeby partnerstwa i przyjaźni znajdują ujęcie przede wszystkim we własnej rodzinie; nauczycielska praca zawodowa, jeśli tylko sumiennie pojmowania, wymaga umiejętności pozyskania sobie zyczliwości zarówno wychowanków jak też środowisk dorosłych; aktywność instruktorska w ZHP może się okazać nader pomocna w realizacji tych celów.

Tabela 6

Uczniowie i nauczyciele według przynależności rodziców do ZHP i ich aktywności społeczno-politycznej w innych organizacjach

Kategoria społeczno-zawodowa instruktorów	Ogółem odpowiedzi	W tym instruktorzy, których rodzice			
		należeli do ZHP		byli lub są działaczami innych organizacji społeczno-politycznych	
		liczba	odsetek	liczba	odsetek
Uczniowie	352	158	45,2	141	40,1
Nauczyciele	1017	177	17,4	165	26,1

Na odrębność czynników aktywności instruktora-ucznia i nauczyciela wywiera wpływ również rodzinna tradycja przynależności do ZHP i w ogóle społecznego działania. Okazuje się, że osoby podejmujące się pracy w harcerstwie wzrastały bardzo często w wysoce uspołecznionych rodzinach. Szczególnie sprzyjający aktywności instruktorskiej wydaje się fakt przynależności rodziców instruktora do harcerstwa. Oto niemal co drugi z badanych uczniów-instruktorów mógł się wykazać przynależnością do ZHP jednego lub obydwójga rodziców; wskaźnik ten można odnieść zaledwie do co szóstego instruktora-nauczyciela.

Omówione wyznaczniki obiektywnego usytuowania osobistego i społecznego można traktować jako podłoże odrębności kulturowych czynników aktywności instruktorskiej kategorii uczniów i nauczycieli. Wśród agregatów obiektywnych determinant różnicowania aktywności w kategoriach społeczno-zawodowych, na czoło wybijają się: środowisko wychowawcze i środowisko pracy społecznej, zawód ojca instruktora oraz rodzinne tradycje społecznego działania lub ich brak.

III. PODOBIENSTWO I ODRĘBNOŚCI KULTUROWYCH CZYNNIKÓW AKTYWNOŚCI INSTRUKTORÓW-NAUCZYCIELI I REPREZENTANTÓW INNYCH ZAWODÓW

Czy i o ile zmienne wieku i samodzielnej (niesamodzielnej) pozycji społecznej instruktora mają uniwersalny charakter? Inaczej mówiąc, czy za tymi zmiennymi nie kryją się pewne właściwości wykonawców nauczy-

cielskiego zawodu instruktorów, które sprawiają, że są oni po prostu mniej podatni na wpływy kulturowe organizacji? Odpowiedzi na podniesione tu wątpliwości dostarcza porównanie kulturowych czynników aktywności instruktorskiej w ZHP na przykładzie kategorii nauczycieli i reprezentantów innych zawodów. Tym razem warunki porównywalności są znacznie lepsze, bowiem — mimo wielu różnic — jedni i drudzy, to osoby dorosłe i samodzielne życiowo, a więc posiadające wyuczony zawód i pracujące zarobkowo.

Tabela 7

Współzależności pozycji społeczno-zawodowej oraz czynników kulturowych aktywności nauczycieli i reprezentantów „innych zawodów”

Czynniki aktywności	Współczynnik korelacji dwóch cech dla instruktorów	
	nauczycieli	„innych”
Preferencje wobec palenia tytoniu przez instruktorów	-.076	.005*
Preferencje wobec rozwijania zainteresowań wychowanków	-.084	.002*
Preferencje wobec kultuwowania tradycji ZHP	-.057	.086
Preferencje wobec wychowania ideowo-moralnego	.080	-.003*
Preferencje wobec akcji centralnych w ZHP	-.122	.010*
Postrzeganie wpływu ZHP na kształtowanie charakteru instruktorów	-.089	.095
Postrzeganie wpływu ZHP na zainteresowania wychowawcze instruktora	-.021*	.076
Postrzeganie wpływu ZHP na wyrobienie zaradności życiowej instruktora	-.102	.041*
Postrzeganie wpływu ZHP na umiejętności przywódcze instruktora	-.141	.056*
Wrażliwość na uznanie wobec aktywności instruktorskiej ze strony kolegów z miejsca pracy	.104	-.054*
Wrażliwość na uznanie wobec aktywności instruktora ze strony wychowanków	.143	.019*

* Współczynnik korelacji poniżej granicy istotności.

Rozpatrzmy najpierw, w czym się przejawia odmienność reakcji reprezentantów nienauczycielskich zawodów w zestawieniu z nauczycielami. To, co przede wszystkim rzuca się w oczy z danych tabeli 7, to szczupłość zestawu wyraźnie przeciwstawnych kierunków zależności obydwu kategorii z czynnikami aktywności. Do schematu porównawczego uczniowie-nauczyciele pasuje tu tylko kilka par korelatów, a więc:

postrzeganie wpływu ZHP na cechy charakteru instruktora (nauczyciele wyrażają tendencje do niepostrzegania, zaś przedstawiciele innych zawodów, wyraźniej jeszcze niż uczniowie przyznają się do pozytywnego wpływu organizacji w tym zakresie) reprezentanci „innych zawodów” wyróżniają się dodatnią gotowością do rozwijania tych treści programowych, które sprzyjają kultywowaniu tradycji ZHP, nauczyciele — ujawniają raczej odwrotną tendencję; nauczyciele zdają się nie dostrzegać wpływu ZHP na własne umiejętności przywódcze ani zaradność życiową, zaś reprezentanci „innych zawodów”, wprawdzie słabiej niż uczniowie, zdradzają słabą tendencję pozytywną w tych kierunkach; wreszcie nauczyciele oczekują uznania wobec swej aktywności instruktorskiej ze strony najbliższego kręgu kolegów z pracy, natomiast „inni” instruktorzy wykazują lekką skłonność do odwrotnego zachowania się.

Kategoria instruktorów z zawodów pozanauczycielskich, aczkolwiek stosunkowo nieliczna, ze względu na preferowane czynniki aktywności, odcina się dość istotnie zarówno od nauczycieli, jak też uczniów, tworząc dość przejrzyste kontury własnej odrębności. Zbliżając się do nauczycieli i oddalając od nich, a zbliżając do uczniów w postrzeganiu wpływu ZHP na własną zaradność i umiejętności przywódcze oraz w bagatelizowaniu opinii środowiska kolegów z pracy nie pracujących w ZHP, różnią się równocześnie od jednych i drugich wysoką oceną przynależności do ZHP, jako drogi rozwoju własnych zainteresowań wychowawczych. Przy-

Tabela 8

Współzależności pozycji społeczno-zawodowej instruktorów-nauczycieli i reprezentantów „innych” zawodów oraz wyznaczników ich usytuowania organizacyjnego w ZHP, ZMS, ZMW, PZPR i ZSL

Wyznaczniki usytuowania organizacyjnego	Współczynniki korelacji dwóch cech dla instruktorów	
	nauczycieli	„innych”
Staż aktywności instruktorskiej	.094	.219
Pełnienie funkcji drużynowego	.168	-.313
Pełnienie innych funkcji instruktorskich (poza drużynowym i szczebowym)	-.153	.292
Praca z dziećmi w wieku: młodszym (1) średnim (2) starszym (3 pkt)	-.242	.128
Przynależność do PZPR	.310	-.056*
Przynależność do ZSL	.111	-.053*
Przynależność do ZMS	.189	-.094
Przynależność do ZMW	-.465	.098

* Korelacja poniżej granicy istotności.

pomnijmy ponadto, że z uczniami zbliża a dzieli od nauczycieli niemal identyczny, wysoki udział aktywności samorządnej, całkowicie dobrowolnej „innych” instruktorów; natomiast w wymiarze bezinteresowności ustępują oni znacznie uczniom, zbliżając się do nauczycieli.

Przedstawiona charakterystyka kulturowych czynników aktywności „innych” instruktorów na tle instruktorów-nauczycieli, pozwala określić tych pierwszych jako nosiciele orientacji pośredniej, lokującej się pomiędzy uczniowską i nauczycielską. Pod względem miejsca zajmowanego w ZHP i w pozaharcerskich organizacjach różnią się „inni” od nauczycieli znacznie bardziej niż pod względem kulturowych czynników aktywności. Przede wszystkim legitymują się o wiele większym stażem aktywności instruktorskiej, mimo średnio niższego wieku. Mając dużą przewagę nad nauczycielami w zaangażowaniu się w sprawy harcerskie, reprezentanci „innych” zawodów ustępują wyraźnie tym pierwszym, jeśli **chodzi** o aktywność społeczną poza ZHP. Na tle wysokiej tendencji nauczycieli do łączenia pracy harcerskiej z aktywnością w PZPR, ZSL i ZMS, „inni” prezentują się jako grupa raczej stroniąca od tych organizacji. Wyjątkiem jest tylko przynależność do ZMW i aktywność jego w szeregach; instruktorzy z „innych zawodów” wykazują dość istotną skłonność do uczestniczenia w tej organizacji młodzieżowej.

IV. BIOGRAFICZNO-ŚRODOWISKOWE DETERMINANTY ODRĘBNOŚCI KULTUROWYCH CZYNNIKÓW AKTYWNOŚCI INSTRUKTORÓW PRACUJĄCYCH W ZAWODACH NIENAUZYCIELSKICH

Podobnie jak pod względem wyznaczników organizacyjnych reprezentanci „innych” zawodów różnią się od nauczycieli także przy porównaniu wyznaczników ich biograficzno-środowiskowego usytuowania. Ilustrują to dane w tabeli 9. Pracujący w zawodach pozanauczycielskich wyróżniają się niższym od przeciętnego wykształceniem; są to przeważnie osoby po średniej lub niepełnej średniej szkole. Działają z reguły w miejskim środowisku społecznym i na ogół z niego się wywodzą. Kontrastowo do nauczycieli wyróżniają się raczej dodatnio ze względu na rodzinne tradycje harcerskie, mierzone przynależnością rodziców do ZHP; natomiast nie wykazują wyraźnych tendencji, jeśli brać pod uwagę aktywność ich rodziców w pozaharcerskich organizacjach społeczno-politycznych. Środowisko rodzinne, w jakim wzrastał instruktor, charakteryzowane zawodem ojca, wpływa zdecydowanie na odmiennosć dróg życiowych nauczycielskiej i nienauczycielskiej kategorii społeczno-zawodowej. Instruktorzy „inni” to w przewadze wychowankowie rodzin robotniczych i urzędniczych, natomiast nauczyciele — rolniczych. Skrajnie odmiennie układają się także wyznaczniki płci obydwu kategorii; podobnie jak uczniowie, a w przeciwieństwie do nauczycieli, instruktorzy pracujący w zawodach pozanauczycielskich są w większości mężczyznami.

Tabela 9

Współzależności pozycji społecznej nauczycieli i „innych zawodów” oraz wyznaczników ich biografii i usytuowania środowiskowego

Wyznaczniki usytuowania biograficzno-środowiskowego	Współczynniki korelacji dwóch cech dla instruktorów	
	nauczycieli	„innych”
Wiek instruktora	.396	.157
Wykształcenie	.612	-.141
Środowisko aktywności społecznej w ZHP w gradacji wieś – duże miasto	-.588	.284
Środowisko wychowawcze, w gradacji wieś – duże miasto	-.320	.187
Rodzice instruktora należeli do ZHP	-.237	.058
Rodzice byli lub są działaczami organizacji społeczno-politycznych poza ZHP	-.127	-.003
Ojciec instruktora robotnik	-.112	.102
Ojciec rolnik	.322	-.181
Ojciec urzędnik	-.096	.076
Ojciec nauczyciel, lekarz, inżynier, prawnik	-.094	.020
Ojciec wykonawca „innego zawodu”	-.158	.059
Instruktor mężczyzna	-.219	.223
Instruktor zameężna – żonaty	.259	.096
Instruktor ma dzieci	.176	.095

Porównanie wyznaczników biograficzno-środowiskowych wykazuje zatem, że instruktorzy z zawodów pozanauczycielskich znajdują się w korzystniejszym usytuowaniu niż nauczyciele, a zbliżonym, chociaż nieco mniej korzystnym niż uczniowie — z punktu widzenia obiektywnych przesłanek zetknięcia się z wartościami harcerskiej kultury organizacyjnej i takiej akceptacji tych wartości, która sprzyja daleko idącej identyfikacji z ZHP, O odrębności „innych” instruktorów w stosunku do nauczycieli stanowi przede wszystkim ich głównie miejsko-robotnicze pochodzenie społeczne i miejskie środowisko aktywności. Zbliża ich natomiast do nauczycieli wyraźnie malejący wraz z wiekiem rygorizm w gotowości wypełniania norm odrębności organizacyjnej, a także malejąca z wiekiem skłonność do skrajnie bezinteresownej aktywności.

W świetle konfrontacji kulturowych czynników aktywności instrukto-

rów-nauczycieli i reprezentantów innych zawodów, uwzględniając równocześnie wyznaczniki organizacyjnego i biograficzno-środowiskowego usytuowania obydwu kategorii, można więc stwierdzić, że badana zbiorowość instruktorów-nauczycieli wykazuje 1) ogólnie mniejszą niż inne kategorie społeczne podatność na przyswajanie wartości kultury harcerskiej, 2) w zakresie wartości przyswojonych dominują wyraźnie takie, które wiążą się z wykonywaniem zawodu nauczycielskiego. U źródeł względnie uboższego wyposażenia nauczycieli w harcerskie treści kulturowe widzieć należy przede wszystkim ich rolniczo-chłopski rodowód, pociągający za sobą brak rodzinnych tradycji społecznego działania oraz słabsze więzi emocjonalne z organizacją, do której bądź nie należeli w dzieciństwie bądź też przerwa w przynależności była zbyt długa.

Instruktorzy pracujący w zawodach pozanauczycielskich, wyróżniając się wysokim stopniem identyfikacji z celami i treścią aktywności harcerskiej, dostarczają przekonujących dowodów, że rosnące zmienne wieku i stażu instruktorskiego nie stanowią same przez się o wygasaniu przywiązania do ZHP; może się ono utrzymać dość długo na wysokim poziomie — odnosi się to jednak prawdopodobnie tylko do stosunkowo nielicznej części instruktorów, którzy przechodzą kolejno wszystkie stopnie harcerskiego wtajemniczenia: są już instruktorami jako uczniowie szkoły średniej, pozostają nimi i z chwilą wczesnego podjęcia pracy zarobkowej znajdując w aktywności dogodną płaszczyznę realizacji indywidualnej potrzeby partnerstwa w gronie kolegów szkolnych, rozsmakowują się coraz bardziej w społecznie traktowanych obowiązkach wychowawczych. Dla tej kategorii instruktorów już dorosłych i stabilizujących się w świecie dorosłych, harcerstwo pozostaje jednak głównym, a często jedynym poza rodziną środowiskiem społecznej aktywności. To właśnie różni ich zasadniczo od instruktorów-nauczycieli.

V. UCZEŃ, NAUCZYCIEL I WYKONAWCA „INNEGO ZAWODU” JAKO TYPY INSTRUKTORÓW ZHP

Przeprowadzona analiza aktywności instruktorskiej w zależności od pozycji społeczno-zawodowej badanych, nakazuje traktować środowisko instruktorskie nie jak jednolitą, lecz w wysokim stopniu wewnętrznie zróżnicowaną zbiorowość. Wskaźnikami zróżnicowania okazały się treści kultury organizacyjnej i stopień ich przyswojenia przez instruktora, zdeteminowane głównie cechami biografii, środowiska wychowawczego i środowiska pracy. Na gruncie wydzielonych czynników kulturowych aktywności społecznej w ZHP ujawniły się dwie biegunowo przeciwstawne orientacje aktywności instruktorskiej: skrajnie społecznikowska i częściowa lub całkowicie profesjonalna. Daleko posunięte odrębności układu czynników kulturowych aktywności, usytuowania organizacyjnego i wy-

znaczników biograficzno-środowiskowych, stanowią, jak się wydaje, wystarczającą podstawę do naszkicowania syntetycznych sylwetek typologicznych instruktora w zależności od jego pozycji społeczno-zawodowej. Typ instruktora — ucznia stanowi niewątpliwie konstrukcję teoretyczną najbliższą ideałowi dobrowolnej i bezinteresownej aktywności. Jeśli jednak traktować poszczególne czynniki owej konstrukcji jako statystycznie istotne tendencje, to wówczas można przyjąć, że jest to równocześnie zrząd typologiczny instruktora przydatny praktycznie. Nie znaczy to, rzecz jasna, że aktywność każdego ucznia i jej czynniki, dadzą się wtłoczyć w przedstawiony schemat. Użyteczność schematu polegać może na tym, że ułatwia on identyfikację dominujących czynników motywacji instruktorskiej aktywności uczniów oraz towarzyszących jej wyznaczników usytuowania biograficzno-środowiskowego i wewnątrz-organizacyjnego.

Przeważający statystycznie typ instruktora-ucznia odznacza się przede wszystkim wysoce dobrowolnym uczestnictwem w aktywności społecznej, wspartej równie wysokim stopniem bezinteresowności. Skłonność uczniów do działania wśród młodzieży raczej starszej, a więc w wieku bliższym wiekowi instruktora, wysoki stopień aprobaty wobec tych treści programowych, które dają okazję do gry i zabaw, preferencje wobec rygoryzmu organizacyjnego spletające się z predyspozycjami do świadomego kształtowania własnej osobowości — wszystkie te cechy wyróżniające wyraźnie uczniowski profil instruktora wydają się wskazywać, że harcerstwo jest dlań organizacją, w której realizuje swe potrzeby indywidualne; w przeciwieństwie do instruktora-nauczycielą, traktuje uczeń harcerstwo raczej jako organizację dla siebie, a nie dla swoich wychowanków. Wysoka gotowość ucznia do aktywności bezinteresownej znajduje wyjaśnienie w niesamodzielnej pozycji społeczno-zawodowej i niepełnoletności; działanie tych czynników wzmocnione jest dodatkowo korzystnym wpływem domu rodzinnego, który przekazuje mu tradycje harcerskiego i w ogóle społecznego działania. Mimo tych wysokich, z punktu widzenia organizacji, walorów instruktora-ucznia, obciąża go jedna wada — harcerstwo jest dlań przejściową płaszczyzną aktywności społecznej; po ukończeniu szkoły średniej nieliczni tylko pozostają instruktorami.

Będąc głównymi nosicielami tendencji do traktowania instruktorstwa w ZHP na zasadach profesjonalnych, utrzymują się nauczyciele w ZHP wskutek działania dwóch zasadniczych sił: presji wiejskiego środowiska pracy zawodowej, w którym brak innych kandydatów do prowadzenia harcerstwa oraz własnego zainteresowania twórczą pedagogiką i dużej wrażliwości na oznaki prestiżu. Wysoki udział aktywności przymuszonej instruktora-nauczyciela zbiega się z jeszcze wyraźniejszą predyspozycją do uczestnictwa w niej na zasadach odpłatności. Samodzielna pozycja społeczno-zawodowa, nierzadko posiadanie własnej rodziny, a nade wszystko miejsce pracy i zamieszkania zmusza nauczyciela do większej zapo-

biegliwości o względy środowiska pracy; harcerstwo więc, będące nawet obowiązkiem narzuconym, rychło wykazać się może znaczną przydatnością w realizacji tego celu. Niedostatek rodzinnych tradycji harcerstwa, a często własnych w tej dziedzinie doświadczeń, nie sprzyja rozmiłowaniu się w pracy instruktorskiej; docenia więc nauczyciel możliwości częściowego choćby nadrobienia tych braków poprzez udział w kursach instruktorskich. Ale i bez przeszkolenia organizacyjnego znajduje często satysfakcję w sprawowaniu zleconej mu powinności instruktora — tym bardziej jednak, im bardziej zależy mu na skutecznym i nowatorskim wychowaniu młodego pokolenia. Najbardziej jednak rozbudzone zainteresowania wychowawcze, powiązane z harcerską metodą, ani preferencje wobec uznania ze strony wychowanków nie prowadzą raczej do pełnej identyfikacji z normami i symboliką organizacji; instruktor-nauczyciel, rozpatrywany w dominujących przejawach swej sylwetki typologicznej, zachowywać będzie wciąż znaczny dystans wobec specyficznie harcerskich norm organizacyjnych i treści kulturowych, pozostając bardziej rzecznikiem liberalizmu niż rygoryzmu w tej dziedzinie.

Typ instruktora-wykonawcy innego zawodu ma wszelkie dane, aby pełnić funkcję łącznika pomiędzy skrajnymi orientacjami w traktowaniu aktywności instruktorskiej. Predestynuje go do tego nie tylko pośrednie miejsce, zajmowane w skali bezinteresowności — odpłatności uczestnictwa, lecz także układ pozostałych kulturowych czynników aktywności. Górując stażem instruktorskim zarówno nad typem ucznia, jak i nauczyciela, przejawia silną gotowość do kultywowania tradycji ZHP; dostrzega także korzyści osobiste z przynależności do organizacji, traktując harcerstwo jako szkołę charakteru i poligon do realizacji własnych skłonności przywódczych. Równocześnie jednak wśród motywów jego aktywności ważne miejsce przypada — a z upływem czasu nabiera znaczenia — zainteresowaniom wychowawczym, jakie rozbudza w nim aktywność instruktorska. Wyrastając w miejskim środowisku, w robotniczej lub urzędniczej przeważnie rodzinie, wyniósł z niej instruktor „inny” szacunek i zainteresowanie do harcerstwa, a ponieważ jest jeszcze młody, usamodzielniony zarobkowo i przeważnie samotny, raczej nie zaangażowany w pozaharcerską aktywność społeczną, harcerstwo, w którym zajmuje z reguły eksponowane szczeble w hierarchii organizacyjnej kontaktując się przeważnie ze starszą młodzieżą, stanowi dlań główne środowisko działalności społecznej i towarzysko-rekreacyjnej. Instruktor — z kategorii „inne zawody” z racji dłuższego stażu aktywności, większego niż u nauczycieli przywiązania do swoistych wartości kultury organizacyjnej i tradycji, a równocześnie mniej niż uczeń rygorystycznie usposobiony do norm organizacyjnych, traktowany być może, z jednej strony jako spoiwo pomiędzy dwoma skrajnymi typami instruktora-ucznia i instruktora-nauczyciela, z drugiej zaś, jako najbardziej trwałe ogniwo ciągłości wzorów kulturowych harcerskiego sposobu życia.

LES FACTEURS DE L'ACTIVITÉ SOCIALE DES INSTRUCTEURS DE L'UNION
DES SCOUTS POLONAIS (ZHP)

R é s u m é

L'article constitue un fragment des investigations de l'auteur sur les facteurs de l'activité sociale des instructeurs scouts. Les matériaux empiriques proviennent d'une enquête postale envoyée lors de l'été 1968 à tous les instructeurs de 29 arrondissements choisis au hasard selon le niveau de développement socio-économique. 1595 sujets, ce qui constitue 41.5% du nombre d'enquêtes envoyées, ont renvoyé les enquêtes remplies.

Dans la conception de l'étude de l'activité sociale, on a pris en considération aussi bien les facteurs objectifs (niveau du développement de civilisation du milieu, âge, instruction, métier et situation familiale des sujets), que les facteurs à caractère personnel et culturel. L'ensemble des résultats de ces investigations a été inséré dans le livre *Determinanty aktywności społecznej* (Les facteurs de l'activité sociale), en cours de préparation à l'édition PWN.

Dans son article, l'auteur décrit trois types d'instructeurs scouts, s'appuyant sur la différence de position socio-professionnelle. Les élèves, les instituteurs et les travailleurs autres que les instituteurs diffèrent en fonction du système de facteurs culturels de l'activité de la ZHP (voir les tables 1 et 7). Ils diffèrent également en fonction des facteurs de situations sociale, du milieu d'éducation, de l'appartenance à des organisations socio-politiques, de la sensibilité aux symptômes de prestige, de satisfaction intérieure, et des valeurs semblables que peut apporter le travail éducatif dans le scoutisme. Les différences de ces facteurs d'activité sociale des élèves, des instituteurs et des représentants des métiers autres que celui d'instituteur illustrent les tables 5 et 9.